

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXI-ik évf.

Mártius, Április. 1886.

2-ik füzet.

KIVEZETŐ ÚT A SZENTHÁROMSÁG FELETTI VITÁBÓL.*)

„Miglen jutunk mindnyájan a hitnek és az Isten Fija csmeretének egységére, miglen leszünk teljes férfiakká.“ Ef. 4, 18.

Van oly jóakarát és búzgó törekvés, mely „nem ismeret szerint való“, s a melyre éppen azért nem lehet számítani, hogy az a keresztények között a megosztásokat kevesbiteni fogja s a keresztény világ céljainak összhangba hozatalát maradandólag elésegíti. Ez a jóakarát és buzgóság oly jótermészetű és gyakorlati érzékkel megáldott emberek tulajdona, kik az életet felszínen nézik csupán, nem tekintve a közege, a melyen keresztül látják, avagy a mysteriumokra, melyek alatta rejlenek; a kik nem tudják érteni, hogy annyi közös érdek, annyi közös szükség — a sok munka, a melyet elvégezni, a bánat, melyet enyhíteni és hordozni kell — miért nem egyesítik az embereket szeretetben és rokonszenven. Az ilyenek megelégesznek azzal, mit elejökbe adnak, megnyugosznak benne és nem kérdezik, hogy mi róla az elmélet; a keresztény hitrendszerek különböző magyarázataival nem törődnek. A hitrendszerek különbségei előttük lényegtelenek s meg sem is kísértik apróra vizsgálni, de annál inkább nagyra vannak aztán az ő egyetemes, átfogó, mindenenek egyesítő jóakarataikkal.

A magán életben e modor sok kellemetlenségnek elejét veszi, sok egyenetlenséget elsimit. S hála Istennek, hogy vannak olyan

*) E kiválóan érdekes és nagybecsű cikk, melylyel a hírneves bölcseلمي író folyóiratunkat megtisztelni sziveskedett, itt csaknem egyszerre jelenik meg a Christian Reformer angol szövegű közlésével. E cikk a szentháromságtan annyit vitatott kérdését egészen új oldalról világosítja meg. Eredeti felfogásával, melylyel a szentháromság vitájából kivezető utra mutat, s a szentháromságtan és az unitarismus közti mélységet kísérti összekötni, úgy hiszszük, minden gondolkozó figyelmét a legnagyobb mértékben fogja érdekelni.

Szerk.

„becsületes és jó szívek“ is, kik szeretetteljes természetükkel gyakran megédesítik Isten különös kegyelme sanyarú követeléseit. De a vallásos hit és érzés különbözőségei mégis egyebek, mintsem hogy velük bármily kifejtett jó humor is elbánni tudjon. Azok mélyen alatta rejlenek a gondolat és cselekvés felszínének. S jelentéktelenekeknek csakis az mondhatja, a ki nem ismeri; másokra nézve oly értelmük van, mely az egész világegyetemet más színben tükrözi vissza, s a mindennapi életet is más formában, mint a hogy sokan felfogják. A vallásos tan csupán elmélet csakis a kritikusra nézve lehet; a hívőnek ténnyt fejez ki -- végetlen és mindenütt jelenvaló tény, élet-leheletet, a mely nélkül a lélek egy pillanatig sem tudna élni. Tudni valamit a forrásról, a honnan kieredünk, és ott nem chemiai erjedést, hanem örök szent szeretetet találni; közelségét keresni az élő Istennek, mignem az ő világossága arczuukat megvilágítja s a lelkek közösségében érezzük, hogy ő jelen van; félni tőle, ha a bűn, s bizalommal fordulni hozzá, ha bánat terhe nyom; bizni ő benne mindig és mindenütt; s akaratáról megbizonyosodni, véle megbékülni és mennyei üdvöt remélni: mindezek oly szükségek némelyekre nézve, melyeket nélkülözni nem tudnak, s a melyek nélkül úgy érzik, jobb lett volna nem is születniük.

Az ily szellemek mélysége szüli a theológiát és az egyházat, és a ki őket egymással kibékíteni akarja, közöttük egységet akar létrehozni, annak a dolgok mélyére kell szállania. Ha a vallási versengések, viták valaha megszűnnek, bizonyára nem ama jótermészetű emberek fogják ezt eszközölni, kik közönyösek minden komoly meggyőződés iránt, hanem a kiknek elég komoly rokonszenvük és belátásuk van arra, hogy azt megértsék és teljes bizalmuk amaz alapigazság iránt, mely a hitrendszernek gyökereit táplálja. A valódi keresztény szeretet nem a felekezetiesség elleni visszahatásban áll, nem a hitvallások nem szeretésében, a fanatismus elleni kitörésekben és „közönyös mérséklet“-ben, nem abban, hogy az ember a vallásban semmire se tekintsen a világi erkölcsöken túl. A valódi szeretet nem tagadólagos, hanem igenleges; az nem az ellen-szenvtől való mentesség, hanem tiszteletteljes rokonszenv mindaz iránt, mi az emberek különböző gondolataiban és cselekedeteiben igaz, szép és jó s ezáltal egyszersmind gyöngéd megbocsátás az iránt, mi nem az. Hogy jóakaratot tanusithassunk a bűn iránt, erre nézve ismernünk kell a kisértést; részvétet a bánatban, tudnunk a bánat mélységét; elnézést egy téves hitnézet iránt, értenünk az alapját és jelentését. A kereszténységnek, ha nem is a legfontosabb,

de legrégibb vitájában, abban a vitában, mely minket minden más egyháztól annyira elválaszt, én úgy látom, hogy kölcsönösen nagy és sajátos félreértések forognak fenn, a melyeket megvilágosítani annyi, mint az útból elhárítani az akadályokat és ezáltal előkészíteni az utat arra, hogy a különböző keresztény felekezetek egymáshoz öntudatosan közeledhessenek.

Az unitáriusok egy személyű egy Istenben hisznek. A róla alkotott fogalmaikban az ő gyakorlati geniussokat és tiszta erkölcsi érzésüket követik, menten minden metaphysikai okoskodástól, erkölcsi ridegségtől és képzelmi hévtől; meghatározására ama szentírási kifejezéseket használják előszeretettel, melyek nem sértik a finom izlést, sem a lelkiismeretet. Igen gyakran eme két kedvelt elv befolyása alatt neveltetve: hogy „a hol a mysterium kezdődik, a vallás ott végződik“, és hogy „a világos szentírási helyeket utmutatóul és mértékül kell venni a homályos helyek megérthetésére“, csak másodsorban tekintik figyelembeveendőknak a szentírásnak ama helyeit, melyek mysticismus illatúak, s így Istent úgy fogják fel, mint azt a nagy és örökkévaló szellemet, kinek gondolatából jött létre e világ terve, hatalmából végrehajtás, és jóságából nagyszerű történelme. Hogy aztán mi ő maga magában, műveitől eltekintve, — mi volt magános örökkévalóságában azelőtt, hogy az életadó „legyen“-t kimondotta, azzal nem vesződnék; a teremtésnél kezdik, a melynek törvényeiben bölcsességét látják beírva, mindenhatóságát kifejezve.

És a mint a látható teremtéstől veszi az ő vallásuk kezdetét, a teremtett világ kiterjedtsége határozza meg a körét. A hol törvény és rend van, ott az ő Istenüknek tanúbizonysága: előttük Isten együttlétező a természettel, a melyen túl szemléletük nem is szokott terjedni. Valóban ők nektek fogják azt az ismeretet köszönni, hogy Isten több, mint természet, hogy az ő lénye transcendens és bármely pillanatban megváltoztathatja vagy megsemmisítheti világrendszerét. De ez csak annyit jelent, hogy reá nézve más dolgok is lehetségesek azokon kívül, melyeket egyszer megalkotott. De nem jelenti azt, hogy léteznék tényleg egy oly birodalom, melyben Isten szabad tetszés szerint él és működik s törvényeit mindegyre változtatja. Tehetné azt, és egyszer-kétszer ez csodában vagy különös ihletésben lett a történelem folytán megvalósítva, de az ily esetek kivételesek és a múltéi. Az Istennek valamely állandó természetfeletti működéséről, melyben sem törvényhez, sem szabályhoz nem köti magát, hanem most is első teremtési jogait használja, az unitáriusoknak valóban kevés fogalmuk van. Az ő vallásuk a termé-

szetnél és történelemnél kezdi, s azokon belül keresi Istent. Itt úgy hiszik, az ő munkája határozott és meg lehet ismerni. A mi ezeken túl van, a mysterium birodalma, rájuk nézve mintha nem is léteznék; előttük az tilos mező, melybe a képzelet beléphet ugyan, de csak úgy, hogy utat téveszsen. *)

Melyek hát azok a jellemvonások, melyek azok az isteni tények, melyeket az unitáriusok az ő Isten-eszméjükbe foglalnak? Isten a világ teremtetője, ki a világot a szépség és jóság gondolatából teremtette s állandó hűsége által fentartja: A tyja azoknak a lelkeknek, kiket az ő hasonlatosságára teremtett és törvényét szívébe írta; erkölcsi kormányzó, ki fegyelemmel nevel, rokonszenvével segít és int a megfizetéssel; örök bíró, ki szentségéből a bűnbánót keblére fogadja, könyörületet tanusít és elébe siet a megtérő tékozló fiúnak. Ő a történelemben a gondviselés, az emberiség nagy drámájának rendezője, ki a nemzeteknek a geniust, a prófétáknak az inspiratiót adja s a hősöknek szerepet oszt, a ki a viszonyok szövedékéből, melyet annyi emberi indulat kersztez, oly célszerű, oly szép és bámulandó dolgokat fejt ki, milyeneket csakis az ő szelleme tudhatott előre felfogni. És a mint ő folytonosan magában van és mindezt cselekszi, úgy ő ezt különösen a Jézus Krisztus által jelentette ki, a kiben ő lakozott — isteni világosság emberi árnyékok közt — és a ki által s a kinek hasonlataiban és csodáiban, mélységes szavaiban és legtisztább áldozatában örök kegyelmét és igazságát engedte csodálnunk; s a kihez — a feltámadotthoz és megdicsőülthöz — vonzza most magasabb dolgokra irányzott sziveinket. Ezek azok a tulajdonságok, melyek az unitáriusok nézete szerint azt a lényt alkotják, kinek neve: Isten. A kiben e fogalomjegyek megvannak, ki oka a természetnek, ki föld ura, lelek lelke s kegyelem forrása, magában foglal minden tulajdont a mi isteni, s a mit az imádó, szerető és bizó lélek az isteniről való gondolkozásában fölérhet.

*) Nem szükség, úgy hiszem, az olvasót figyelmeztetni arra, hogy a két ellentétes theológiáról való emez ismertetésem, e theológiák jelenlegi állását véve, nem igényel minden részletekben érvényességet. E theológiák egy régmúlt idő szülöttei, s az nyomta rájuk a meghatározó bélyeget; és hogy ha alaposan akarjuk viszonyos jellemvonásaikat ismerni, úgy kell azokat vennünk, mint történelmi lételekben és működésükben jelentkeznek, s különösen pedig, mint azokban a korszakokban jelennek meg, melyeket a szentháromsági vita klasszikus korszakainak lehet nevezni. A mindkét oldalon észrevétlenül történt közelések sokat elvettek a régi ellentétességből, ámbar még mindkettőből elég maradt fenn arra, hogy összehasonlításom mellett bizonyítson.

A szentháromsághívők három személyű egy Istenben hisznek, s ezáltal a számbeli kiszélesítés által vagy többet vesznek fel, mint a mennyi az egyszerűbb fogalomban befoglaltatott, vagy pedig e hármasságban az előbb egy központhoz tartozott tulajdonságok vannak újra rendezve. Nem szükség talán megjegyezni, hogy itt a „személy“ szó nem a rendes értelemben van használva, nem egy külön, szabadon ható lényt jelent, ki lényegi és akarati egyénisége által minden mástól külön van választva. Ha úgy volna, ha az istenség három neve három különböző lényt jelentene, mint „három angyal, három ember“, akkor a szentháromsághívőket csakugyan méltán lehetne három Isten hívéssel vádolni. S nem is állítom, hogy ez a vád sohasem igaz. Valószínű, hogy a kik a görög theologia finom megkülönböztetéseivel nem ismeretesek, az Atyát főleg úgy gondolják, mint az incarnatio előtti Istent, a Fiut, mint az evangéliumokban levő történelmi alakot, és a Szent Lelket, mint az első pünköshti ünnepen a végre küldött isteni lényt, hogy a mennybe emelkedett Krisztus helyét elfoglalja. Azt képzelik, hogy mint egymáson kívül álló lények hatnak egymásra, hogy maguk közt isteni drámát játszanak; s minthogy most ehez, majd ahhoz küldik könyörgéseiket, az ő hitükben tehát e személyek külön vannak egymástól választva; félelmük, aspiratiojuk, szeretetük nem foly össze egy élő egységbe. Ez lehet hibája s bizonyára veszélye a szentháromságtannak, de nem a valódi értelme. Hogy a szentháromságtant helyesen megérthessük, a személyiség eszméjét halványabb árnyalatra kell visszavinni. Le kell úgy szólva olvasztani a szögleiteit, míg az éles külső vonások egészen eltűnnek s többé nem tudjuk megmondani, hol végződik az egyik és kezdődik a másik, mert mindenik egy közös alapba merül bé. A három személyt, mint a bensőbb világosságnak megannyi részeit kell vennünk, melyek az Isten eszméjének általános elemeiben megkülönböztethetők, de a melyek mégis nem szűnnek meg ugyanabban a lényegben létezni, a melyből mindeniküket egyaránt megbizonyítani lehet. Szóval e tan alapszíne a görög pantheismusban van letéve, mely Istent, mint a világegyetem gondolkozó hatalmát fogta fel. E végetlen elemmel való összehasonlításban, a személyiség: a tulajdonságok együvé vonása és megkülönböztetése, végesnek és tökéletlennek látszott. És hogy a ketlő egymással kibékíthessék, a személyi különbségek az alapul szolgáló isteni elemre vitettek át és az abszolút Egy, mint viszonyos Három lön kinyilatkoztatva.

S minő tulajdonságai vannak már most az Első Személynek?

A niceai hitvallásban róla csak egy dolog van mondva, az t. i. hogy ő „az ég és föld és minden látható s láthatatlan dolog teremtője“; de még ezt sem lehet a második személytől való megkülönböztetéséül venni, mert arról az állittatik, hogy „minden dolgot ő teremtett.“ A teremtés ténye tehát, a Fiúé; s csakis közbenjárólag, általa, mint végrehajtó ok által (ὁ ὄν) van az Atyára, mint szándékló okra visszazavive; a kitől midőn ez így elvétetik, semmi egyéb nem marad mit mondani róla, csakis az, hogy Ő az Atya, a kitől van a Fiú. Hiába keresünk ezenkívül más jegyet, vagyényt, vagy bármi megkülönböztető más tulajdonságot. Végig mehetünk gondolatban mindazon, a mi csak ebben a világban kezdettől fogva történt, de egyet sem fogunk ezen kívül reá vonatkozólag találni. Rendre vehetjük a szentírásban leírt egyszerű isteni terv eseményeit: a világnak hat nap alatt való teremtését, az ember alkotását, és tapasztalatát az Édenben, az emberek elszéledését, a zsidó és pogány népek történelmi missióját, a megváltás művét, az egyház vezérlő jelenlétét itt alant, s a szentek közbenjárását odafenn, Istenországának végleges győzelmét, a feltámadást, ítéletet és az örökélet ajándékát — avagy melyik tartozik ezek közül különösen az Atyához? Mindezek kivétel nélkül a Fiúnak vannak tulajdonitva, sőt folytonosan az ő szentségének bizonyítékaiul reánk kényszerítve. Szóval kérjete „jelt“, a mely által az Atya személyiségét megismerhetitek, s hogy ha csak nem zavarjátok össze a fogalmakat — „egy jel sem fog nektek adatni.“ Nincs egy tény, egy jelenség, mely az ő működésének megkülönböztetésére vonatkoznék; és az ő gondolata, melyet egy vonal sem jelöl, sem szín nem jelez, az abszolút üres térbe sülyed vissza.

Hogy valóban megérthessük, hogy a régi egyház mit értett „az Atya“ alatt, csakugyan épp ebben az irányban kell haladnunk; a tárgyakkal és eseményekkel benépesített világegyetemtől vissza az üres felé, a míg végre elérjük a kezdetes ősmagányt és azt kérdezhetjük, hogy mi ez most itt? Midőn a világ így ugy szólva levetköztetve áll szemünk előtt, érezni fogjuk mégis, hogy az nem csupa üresség, a mi ott van. Halottnak látszik, mint a siri csend, de nem halott, csak alvó: mozoghatlan és sötét, mint a tér köröskörül, de terhelt felhő az, „a menydörgés rejtett helye“, a honnan villámnak kell kiütni. Szunyadó erő előzi meg az ébredő tettet; rejtett lehetőség a látható valóságot, a gondolkozás benső teltsége a kifejezett gondolatot. Ennek a rejlő hatalomnak, ennek a végtelen teltségnek, ennek a létező, de még nem élő, még mozgásba nem

indult, nem nyilvánult tökéletességnek, adták a mysteriummal küzködő theologusok „az Atya“ nevet; mely legalább arra szolgál, hogy megelőző forrása eszméjét adja annak, mi még létesülésre vár. Tehát a nyilvánulása előtt magamagában létező, a pusztán egyedül magán való, de mégis jelenvalóságos Isten — e csillagtalan éjszaka, az értelemnek e néma megmérhetlensége — értetik az első személy alatt az elfogadott hitvallásban. De mihelyt a néma csönd megtörik, a gondolat nyilvánul, és megszületik a teremtés költői nagy műve, s megkezdődik a történelem nagy drámajátéka — az isteni lét emez élő, kinyilvánított állapotában már nem az Atya, hanem a Fiú. Nem kérdés az, hogy mi e kinyilatkoztatás eszköze és formája. Physikai természet, erkölcsi törvény, kijelentés, mindez mint Ige, mint az egyébként néma Véghetelenség kinyilvánulása az Isten Fiára van vonatkoztatva. Az egyetlen alapeszme, mely által a két személyt megkülönböztethetni, egyszerűen ez: hogy az első személy: Isten az ő elsődleges lényegében, az ő véges jelentések nélküli véghetelenségében; a második: Isten a tüneményekben és tényekben nyilvánulva, mindenütt ott hagyva az ő nyomait, a hol csak valami a dolgok mélyéről felszínre jön, vagy pedig ismét alá merül.

Ez eszme segítségével mi az egyház tanában egy látszólagos ellenmondást oldhatunk meg. Mind a mellett is, hogy az elébb felüntetett viszony szerint a második személy későbbi, mint az első s a tannak éppen ez a szülői hasonlattól kölcsönzött szójárása e benyomást kelti fel ismételten az emberben, mégis az van mondva tovább, hogy a Fiút éppen oly örökkévalónak kell hinni, mint az Atyát. De hogyan lehetséges ez? méltán kérdezni. Hol van a fiúság, hogyha mindkettő öröktől fogva létezett? Miféle beszéd az, mely nem követi a gondolatot, melyet kifejez? De mégis minden gondolkozó ember, ugy hiszem, ebben az ellenmondásban fogja magát érezni, és nem szerencsésebb kilátással a kibontakozásra. Hogy a dolgok eredetét felfogjuk, a régi örökkévalóságba megyünk vissza, a teremtett dolgokat egymásután elhagyva, míg a korszakokon visszafelé, számításunk végre a semmihez jut, a hol nincs föld, hogy az ingát lengesse, sem nap, mely az órát mutassa. Másképpen nem tudjuk magunknak képzelni Istennek okozati hatását a nagy egészre nézve, csakis hogyha őt azt megelőzőnek gondoljuk, csakis ha azt szemléletünkben kihagyjuk, hogy őt magát egyedül szemlélhessük. De tarthatja-e valaki napjainkban a teremtést egy valódi világrendi műveletnek? a Mindenhatóság paroxysmussából eredt hirtelen válságnak, chaossal megelőzőleg, renddel az-

után? Lehet-é azt gondolni, hogy ha mi tényleg a multnak amaz időpontjába vitetnénk vissza, az isteni egyedülvalóság nagy pusztáját találnók ott valóságban? Lehet-é azt gondolni, hogy az Isten valaha „tanubizonyság“, nyilvánulás nélkül hagyta volna magát? Nem! épp az ő tökéletességének lényege hozza magával, hogy ő ne maradjon magába zárkozva; s egy nyilvánuló világegyetem nem csalfa képzelet, hanem az ő akaratjának örökkétartó kifolyása. A természeti tárgyakkal és lényeknek egyenként véve, megvannak tényleges kezdeteik, születés által jönnek létre, de egy oly körbe jutnak fel, mely sohasem volt üres, és az örökkévaló állandóságot az időken keresztül az ők egymásután következősük jelzi, mert az Isten sohasem aludt, hanem mindig élt. S nekünk azért utángerővel, meg kell változtatnunk első fogalmunkat. S a helyett, hogy őt előre oda tegyük az egésznek okul, az egész részei mindenikének megéje kell helyeznünk alapúl; mi úgy fogjuk fel őt, mint állandó alapját mindannak, mi jön és megy, — mint azt az örökké állandó, örök szent, örök ifju Hatalmat, mely mindenfelé szépséget és jóságot lövel ki magából. Mindenütt föllelhetni szelleme nyomait; az ő Igéje örök, miként ő maga. Ez tehát amaz állítás jelentése, hogy a Fiú épp en oly örökkévaló, mint az Atya; és ezzel az értelmezéssel az első és csalfa felfogásunkat próbáljuk meg kiigazítani, azt a felfogást t. i. hogy az Isten egy darabig tétlenül létezett, hogy az ő nyilvánulása bizonyos idő után következett bé; ez az értelmezés tagadja, hogy a különbség időbeli, a kettőt tekintetben egyesíti; és az után és az előtt viszonya helyébe a mindig keletkező jelenség és az örökké marada ndó alap viszonyát állítja oda.

Avagy nem elég világos-é ezekből, hogy a hitvallások miért nem tudnak az Atyáról valami megkülönböztetöt mondani? Mihelyt valami keletkezik, az a Fiú. Minden véges dolog és minden véges tárgy, melyek nekünk az Isteni természetet és gondviselést fejezik ki és példázzák, az ő tulajdonságainak formálására szolgálnak közre. Miután nélküle „semmi teremtett sem teremtetett“, minden az ő nevéhez kapcsolódik; és az Atya, maga magában szemlélve, csak mint üres megmérhetlenség jelenik meg, mint a végetlen lehetőségnek sötét, ki nem vehető formája, mint minden tökéletességnek elrejtett és még egy fokon sem valósított hatalma. Hasonlít a csillagokat tartó égbolthoz, mely maga magában láthatatlan s érezni csak általuk lehet; lételük feltétele, megjelenésük alapja, de leírni csakis az ő jelenlétükre és helyükre való utalással lehet; a leg-

fenségesebb tárgy ezekkel együtt véve; de nélkülök, magára, csupa sötétség a gondolatnak.

A szentháromság Harmadik Személyére, s a Szentlélek tanára vonatkozólag lehetetlen és az én közelebbi czélomra szükségtelen is hosszszasabban beszélnem. Csupán egy megjegyzést akarok tenni. E személyiségnek a többiektől való elkülönítése, nem lévén öszszeillő ezt azokba bémeríteni, mély és igaz érzésen alapszik, azon t. i., hogy az emberi szellem nem csupán a természetnek egy része, hogy úgy tekintessék, mint a természeti világ tárgyai, melyek kérlelhetlen természeti törvények alatt állanak. Mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy bennünk valami istenibb is létezik, valami, mi a szabadságban, erőben és szeretetben rokon a Legfőbb Szellemmel. És e kiváltságnál fogva másképp kell hogy rólunk magasabb életünkben gondoskodva legyen, mint a természet közönséges teremtményeiről; nem csak ellenőrző felvigyázatra van szükségünk hogy vajjon az ő akaratát cselekedjük-e, hanem élő közösségre, melyben hasonló hasonlóval, szellem szellemmel áll szemben. E közös érintkezést megnyitni, erre segínyt nyújtani, égi rokonságunk halványuló tudatába megújulást lehelni, az Atyával és a Fiúval egygyé tenni: ez az a feladat, melyet az egyház a maga tanában a Szentlélek számára fentartott. Hogy mi az Isten maga magában; s mi a világegyetemben és a történelemben; és mi az emberi lélekkel való közösségében: ez a három néző pont az, mit a szentháromság „Személyei“ jelölnek.

És már most e három közül melyikkel esik össze az unitáriusok imádásának Egy tárgya? Mind maguk, mind pedig ellenfeleik azt fogják felelni — az Atyával. Én pedig ezzel szemben azt mondom, hogy a Fiúval. Igaz, hogy mi nem úgy nevezzük őt; igaz, hogy „Atyának“ hívjuk, a kihez imádkozunk. De eme szavak jelentése az én felfogásomat igazolja. Mert vizsgáljuk csak, mi az unitáriusok értelme az Istenről. Minő tulajdonságokat, minő működést kötnek ők hozzá? Teremtő gondolat, igazgató gondviselés, szabadító kegyelem. — S mindezek melyik fejezetében találhatunk meg a hármas tervnek? Azok a második és nem az első személy megkülönböztető jellemvonásai. Mindazt, a mit az unitarius az ő Istene valódi fogalmának föltüntetésére mondhat — hogy ő terjesztette ki az eget, ő vezérelte Izraelt, ő lakozott az emberi Krisztusban, ő kormányozza a világot, ő van jelen az egyház öntudatában — a Fiú ismertető jegyei közt találjuk följegyezve. És hogyha az unitáriusok fogalma valamelyik részében hiányosság található, a

vádnak így kell ellenük hangozni, hogy elhagyják az első személyt és a másodikkal kezdik.

És e vád bizonyos mértékben igaz. Az Atya abban az értelembe, a melyben én kísértettem kimagyarázni, csakugyan hiányzik az unitarius hitvallásból. A magán való és ki nem nyilatkoztatott Istennek amaz elvont, metaphysikai eszméje idegen a mi gyakorlati s pozitív szellemünknek. Mi a megvalósítottban és concretban vagyunk otthon; nem közeledünk az isteni szellemhez, míg nem beszél hozzánk, képzelünkkel nem keressük azt a végzetetlen mélységet, a hol ő még elrejtve, csak maga magában létezik. Mi tehát tényleg a hitvallásnak épp a tetejét, legmagasabb pontját mellőzzük, s először is a saját igazságunkon, a középső terminuson kezdjük el. A meddig ez nem lesz megértve, a két theologia mind vitatkozhatik a sötétben egymással, találkozni soha sem fognak; nyelvük, bár ismeretes, de értetlen nyelv marad. Az „Atya“ szónak például egészen más jelentése van az egyikben, mint a másikban. Atya, kinek és minek Atyja? Az unitarius azt fogja mondani: „az embereknek, nekünk és minden teremtménynek, odaértve természetesen a Názárethből származottat is.“ A trinitarius meg azt: „a Fiúnak, az örökkévaló, a világ előtt is létező Igének.“ De ilyen Atyaságról, melynek nincs semmi vonatkozása a teremtett lényekre, s illusztrációja e kifejezésben, „mert mi is mindnyájan az ő fiai vagyunk“, az unitariusnak nincs fogalma, sem hite. Egyáltalán nem ez, mit ő ért az Isten atyaságáról beszélve. Hogyha a szentháromsághívók ezt észrevették volna, bizonyára kevésbé vádolnák az unitariusokat azzal, hogy egy hideg, meszsze levő, félelmetes Istenben hisznek. E vádat arra a felvételre alapítják, hogy mi az ő vallásuknak csak első személyében hiszünk és a többiben nem; mely esetben az valóban igaz lenne. De írtsék meg, hogy a mi hitünk tárgya az ő második személyük és nem az első, s így a vád hamis, mert éppen a második személy az, a ki körül mozog, mint hitüknek fénylő középpontja körül, minden tiszteletük, imádásuk és bizalmuk, vágyuk és lelkesedésük. És hogyha mi is, habár más név alatt ő benne hiszünk, őt imádjuk, a vallásos élet gyűpontjában egyek vagyunk az egész kereszténységgel.*)

*) Az orthodox gondolkozásmód fennebbi magyarázatának megerősítésül hadd álljon itt egy kitűnő államegyházi lelkésznek, kivel barátságos levelezésben állok, egyik leveléből vett emez idézet: „Éppen most jövök egy egyesült ima-meetingről, melyen különböző felekezetű lelkészek voltak jelen és meg voltak lepelve az által a mód által, mely szerint komoly és tehetséges embe-

A „Fiú“ szónak is a két theológiában egészen különböző értelme van. Ha az unitáriusnak „a Fiút“ említik, azonnal a názárethi Jézusra, az evangélium történelmi Krisztussára gondol, az ő élete eseményei s működése ideje jutnak eszébe, s természetes, hogy a mikor ezt az emberi alakot az Atyával egyenlő rangba látja helyeztetni, megbotránkozik; ebben ember-istenítést lát, s hajlandó bálványimádásnak bélyegezni. De bálványimádás lenne másfelől aztán az is, ha a trinitarius a Fiúról beszélve, alatta a történelmi Jézust értené, ha azt a képet felvéve, attól az időtől kiindulva, kezdené azt kiterjeszteni egészen addig, mig nem az égi trónra felültette és bebocsátotta egyenlő elemül az Istennek korábbi, a világkezdete előtt való világosságába. De az ő gondolatutja tényleg éppen a fordítottja ez eljárásnak. A Fiú nem mint történelmi személyiség jelenik meg lelkében, hanem mint Isten lényének örök kifejezése, — mint a dolgokba odaállított eszme — kijelentve az időkben keresztül a természetben és történelemben, de hasonlithatatlan fényvel, ragyogással öszpontosítva a Jézus bámulatos jellemében, szent életében és megváltó nagy munkájában — ő benne, a kinek Isten oly mérték felett adta az ő lelkét, hogy ő „a testté lett Ige“ lön — isteni tökéletesség emberi viszonyokkal.

Ebben az értelemben a Fiúban való hit nemhogy bálványimádás lenne, sőt az más név alatt éppen egy az unitáriusoknak abban a lényben való hitével, ki a Krisztusban lakozott. Ő, a ki az egyik hitvallásban a Fiú, a másikban az Atya, de a kettő egyezik egymással, ha nem is mindenben, s mindvégig, de abban, a mi mindkét hitnek lényege, középpontja. Hasonlítsák csak össze mindkettő védői e hitvallásokat erről az álláspontról, hasonlítsák össze egyes, nyílt lélekkel, s nemcsak a szavakra, hanem a gondolatokra is tekintve, melyeket a szavak tartalmaznak, hasonlítsák össze rokonszenvvel, s nem különbséget kereső szellemmel: s akkor lehet reményünk, hogy mi mégis mindnyájan eljuthatunk a hitnek egységére és az Isten fijának igaz esmeretére.

DR. MARTINEAU JAKAB.

rek imái mind a mellett a tény mellett bizonyítanak, hogy a szentháromság valódi szükségét elégit ki. Az imák csaknem mind a Jézushoz, mint Istenhez — mint úthoz, igazsághoz és élethez voltak intézve. Az égi Atya a legtöbbször nézve egy nagy távol levő Eredeti hatalom volt. a kinek szeretetéről csak azt tudták mondani, hogy a Jézus Krisztus nélkül sohase hihettek volna benne; és a Jézus Krisztus hatalmában való ama hit nélkül, hogy ő az Atyával egyenlő, kétségkedniök kellene a Szent Lélek, a Vigasztaló által való folytonos és állandó jelenléte iránt.”

A SZOMBATOSOK IRODALMI MARADVÁNYAI ÉS VALLÁSOS NÉZETEIK.

(Második közlemény.)

A „Szombatosok régi könyve“, mint ismertetett tartalmából láttuk, a magyar egyházi és vallásos irodalomnak oly becses codexe, hogy méltán neveztetett „igen nevezetes ritkaságnak.“¹⁾ Becsét és nevezetességét különösen az emeli, hogy míg a mózesi zsidó törvényt tartja minden vallás alapjának, az evangéliumot nagyra becsüli, s a catholicismussal szemben liberalis protestans szempontból itéli meg a keresztény tant, s bírálja a bibliát, illetőleg az új testamentumot, mivel az ó-t a priori teljesnek tartja. Kritikai megjegyzései a legtöbb helyt olyan előhaladtak, hogy némelyik közülök helyet foglalhatna a XIX-ik száz kritikájában is. Hogy a keresztény szabad- elvű theológiára nézve e codex valóságos nyereség, az különösen kitűnik még hátralevő része ismertetéséből.

Nem lesz fölösleges előre bocsátanom, hogy míg a Codex eddigi részei a collectio jellegét viselték magukon, s nemcsak hogy sok másolótól, de több írótól is keletkeztek, addig a még hátralevőkben nagyobb részét egy kéz írásában egy író nézetei vannak elmondva.

Egy az Isten és Mozes az ő profétája. Ez a néhány szó magába öleli a mi szombatos írónk theológiája alapelvét. Az elv kifejtésére most egy majd más körülmény szolgáltat okot. A kiindulás ugyanaz, a mit már láttunk, t. i. egy zsoldárt felvesz és annak alapján kifejti a főelvet. A felvett zsoldár a 113-dik, melyet már röviden érintettem. Fő elvek: A törvény megtartandó. A törvény Istentől adatott. Mozes felette áll a pogány bölcseknek. A papok sectái: a pápások, lutheránusok és demetriadusok (unitáriusok) mind tévelyegnek. Alaptalan vád az, hogy a szombatosok az apostolok írásit megtagadták volna.

¹⁾ Codexünknek e czímet, mint annak közelebből tudomására jöttem, Székely Sándor unitárius püspök adta volt.